

ТУРЛОВА Ю. А.,

кандидат юридичних наук, начальник
відділу науково-методичного
забезпечення прокурорської діяльності
поза сферою кримінальної юстиції
(Національна академія прокуратури
України, права, кримінології та
судоустрою Інституту держави
і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 343.97:343.77

ДЕЯКІ ОЦІНОЧНІ ПОКАЗНИКИ ЛАТЕНТНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджено окремі характеристики латентності екологічної злочинності. Поширеність екологічних злочинів і структура латентності окремих категорій екологічних злочинів досліджено з використанням методу експертних оцінок і відповідних статистичних даних.

Ключові слова: екологічна злочинність, латентність, поширеність, природно-латентні злочини, штучно-латентні злочини, експертні оцінки.

В статье исследованы отдельные характеристики латентности экологической преступности. Распространенность экологических преступлений и структура латентности отдельных категорий экологических преступлений исследованы с использованием метода экспертных оценок и соответствующих статистических данных.

Ключевые слова: экологическая преступность, латентность, распространенность, природно-латентные преступления, искусственно-латентные преступления, экспертные оценки.

The article handles some specific features of the latency of ecological crimes. Based upon the expert estimation and statistical data the research has been conducted to estimate the ecological crime trend and latency distribution of some environmental abuses.

Key words: ecological crime, latency, trend, unrecorded crimes, unreported crimes, expert estimation.

Вступ. Вирішення екологічних проблем, які гостро постали перед українською державою та значною мірою є наслідком масштабної екологічної злочинності, передбачає аналіз і оцінювання показників, що її характеризують. Основним джерелом кримінологічної інформації, яка використовується під час аналізу злочинності, у тому числі й екологічної, є відповідні статистичні відомості. Водночас у процесі дослідження сучасного стану екологічної злочинності, а також її прогнозування виникає питання: наскільки об'єктивно відображають статистичні відомості, що формуються самими правоохоронними органами, реальну ситуацію щодо поширеності екологічних злочинів.

Аналіз наукових публікацій присвячених цій проблемі, а також власні емпіричні дослідження дають авторці підстави для негативної відповіді на це питання. Причиною цього є існування значної кількості екологічних злочинів, що залишились латентними. Як засвідчують різноманітні кримінологічні джерела, за межами офіційного статистичного обліку за-

лишається значна кількість фактично вчинених суспільно небезпечних діянь, що становлять масив латентної складової екологічної злочинності. Саме тому вивчення латентної злочинності є головним чинником повноти знань щодо феномена екологічної злочинності, а відтак важливою умовою ефективності протидії їй.

Проблема латентності злочинності стала об'єктом монографічних і дисертаційних досліджень таких кримінологів, як Р.М. Акутаєв, Ю.Д. Блувштейн, І.М. Даньшин, Г.Й. Забрянський, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, О.Г. Кальман, П.О. Кривенцов, О.О. Ковалкін, А.О. Конєв, О.М. Ларін, Д.А. Лі, В.В. Лунєєв, Г.А. Матусовський, Б.В. Муслов, В.Ф. Оболенцев, В.М. Попович, С.М. Храмова та інші автори.

Стосовно ж латентності екологічної злочинності, варто зауважити, що зазначена проблема досліджувалась на регіональному рівні або ж щодо окремих категорій екологічних злочинів такими науковцями, як З.Б. Бахмудов, Н.Г. Іванова, Т.В. Корнякова, О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, В.М. Раднаєв. Водночас комплексно проблема латентності екологічної злочинності загалом, факторів і механізму латентизації, що зумовлюють її, досліджена не була.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити окремі характеристики латентності екологічної злочинності; дослідити поширеність екологічних злочинів і структуру латентності окремих категорій екологічних злочинів за допомогою методу експертних оцінок і відповідних статистичних даних.

Результати дослідження. Розглядаючи термін «латентна злочинність», варто зауважити, що в основі його лежить слово «латентність» (від лат. «latens» – «який не виявляється зовнішньо», «прихований» [1]), яке застосовується в біології, хімії, медицині та інших науках для визначення проблеми, пов'язаної з прихованими процесами. Щодо ж вживання в кримінологічній термінології словосполучення «латентна злочинність» заслуговує на увагу позиція, озвучена Д.А. Шестаковим: «... навряд чи можна говорити про «латентну злочинність». Говорити потрібно про латентні злочини (незарєєстровану частину всієї сукупності злочинів або масиву злочинності) або, ще краще, про латентну частину злочинності (латентність злочинів плюс латентність їхніх причин)» [2, с. 132]. Зважаючи на логічність зазначеного судження, вважаємо більш коректним уживання словосполучення «латентність злочинності», що позначає її суттєву ознаку, яка вказує на реальне існування певної необлікованої частини злочинності.

Аналіз латентної злочинності свідчить про те, що офіційна статистика не повною мірою відображає кримінологічні реалії, статистичні відомості коригуються відповідно до установок зацікавлених осіб. Як зауважує С.М. Іншаков, механізмами корекції офіційної звітності є укриття від обліку заяв громадян про злочини, а також зниження активності щодо виявлення незаявлених злочинів [3, с. 9].

У зв'язку з цим цікавими і корисними є дослідження структури фактичної й зарєєстрованої злочинності та зіставлення їхніх показників. Проведений І.В. Максименко аналіз розподілу фактичної й зарєєстрованої злочинності в РФ за критерієм сфер суспільного життя, у яких виявляється злочинність і яким вона завдає шкоди (економіка, політика, державне управління) [4, с. 151], дав змогу дійти висновку про належність до найбільш латентних злочинів діянь корупційної спрямованості (2% в зарєєстрованій злочинності й 6% у фактичній) та екологічних злочинів (2% в зарєєстрованій злочинності й 5% у фактичній).

Зазначені дослідження є, вочевидь, актуальними, адже, за справедливим висловлюванням С.М. Іншакова, «не тільки розвиток чистої кримінологічної теорії, а й емпірика, цифри, що характеризують латентність злочинності, можуть змінити уявлення як про масштаби цього явища, так і про сутність злочинності, а також про принципові аспекти взаємодії соціуму і злочинності» [2, с. 141].

Саме тому важливим є пошук оптимального дослідницького інструментарію для емпіричного вимірювання реального стану злочинності. Це є, на думку С.М. Храмова, одним із перспективних напрямків сучасних кримінологічних досліджень [5, с. 55].

Однією з найсуттєвіших проблем при цьому є необхідність пошуку відповідних методик, які б із максимальною точністю дали б змогу виявляти сутнісні характеристики латентної злочинності й насамперед її масштаби, структуру, детермінуючі фактори.

Одним із соціологічних методів вимірювання латентної злочинності є метод експертних оцінок, що полягає в узагальненні думок наукових і практичних працівників, спеціально відібраних за ознаками стажу, кваліфікації, кола інтересів і знань, щодо істинних параметрів злочинності або окремих її видів, а також щодо процесів і явищ, що зумовлюють її латентність.

Цінність цього методу полягає передусім у тому, що висококваліфікований фахівець, висловлюючи свою думку про досліджуване явище чи подію, використовує не тільки офіційні дані, а і свої знання, досвід, інтуїцію. Проблемою ж застосування цього методу є складнощі, пов'язані з пошуком значної кількості достатньо кваліфікованих експертів, які були б здатні до об'єктивної оцінки правозастосовної діяльності, зокрема, у сфері охорони довкілля, а також подальшим їх опитуванням.

Для визначення рівня латентності екологічної злочинності методом експертних оцінок нами було опитано 137 керівників місцевих прокуратур України та 98 їхніх перших заступників (разом 235 респондентів), які представляли всі регіони України (за винятком анексованої Автономної Республіки Крим та окремих територій Донецької області й Луганської областей, де здійснюється антитерористична операція).

З метою оцінювання відносних показників фактичної (з урахуванням латентної складової) екологічної злочинності нами було поставлено питання респондентам-експертам оцінити рівень поширеності основних категорій злочинів (включаючи екологічні). Зведені результати опитування, а також індекси поширеності, тобто показники, отримані внаслідок перетворення результатів опитування до порівняного виду шляхом введення єдиної одиниці виміру (бальної оцінки поширеності злочинів), подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Поширеність окремих категорій злочинів
за результатами експертного опитування)**

Категорія злочинів	Широко поширені	Помірно поширені	Практично не поширені	Кількість балів
Насильницькі злочини	55	139	22	1 212
Корисливі злочини	223	4	0	2 027
Злочини у сфері службової діяльності	20	148	35	955
Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності	27	123	62	920
Екологічні злочини	37	103	73	921
Наркозлочини	101	88	8	1 357

Отже, поширеність екологічних злочинів була оцінена експертами близькою за рівнем до злочинів у сфері службової діяльності та злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку й моральності, частка яких у структурі загальної злочинності, за даними офіційної статистики, є в 5–7 разів більшою за частку екологічних злочинів.

Подальша статистична обробка отриманих результатів фактичної поширеності екологічних злочинів надала можливість отримати оціночну частку екологічної злочинності в структурі загальної злочинності – 10,6%. Розрахований показник різко контрастує з відомостями офіційної статистики, відповідно до яких питома вага екологічної злочинності становить (за даними 2015 року) 0,6%. Водночас інші автори називають і більші цифри. Так, на думку О.М. Плешакова, Д. Б. Міннігулової та інших російських дослідників, з урахуванням латентності цей показник становить не менш ніж 15–20% [6, с. 5; 7, с. 48].

Спрямованість діяльності щодо мінімізації латентної складової екологічної злочинності має бути визначена зважаючи на причини й механізми латентизації екологічних злочинів, які у зв'язку з цим є основним критерієм структурування, класифікації латентної злочинності.

Структурування латентної злочинності є одним із різновидів кримінологічної класифікації. Її значення полягає не тільки в тому, що унаслідок розподілу за кримінологічно

значущими критеріями латентні злочини виділяються із загального масиву та групуються за певними видами, а й у тому, що завдяки стрункій чіткій класифікації латентна злочинність стає доступнішою для системного аналізу факторів, що її зумовлюють, а відтак і ефективних запобіжних заходів.

У науковій літературі існують кілька варіантів поділів латентної злочинності. Кожен із них спрямований на встановлення певних закономірностей, що властиві прихованим від обліку суспільно небезпечним посяганням.

Так, В.В. Лунєєв вважає, що латентну злочинність становлять «1) незаявлені злочини – коли потерпілі, свідки, посадові особи та інші громадяни, обізнані про вчинений злочин, не повідомляють щодо його вчинення в правоохоронні органи; 2) необліковані злочини – коли правоохоронні органи, отримавши повідомлення про вчинений злочин, не реєструють і не розслідують їх; 3) невстановлені злочини – коли правоохоронні органи зареєстрували і розслідували злочин, але в силу браку бажання, слабкої професійної підготовки або помилкової кримінально-правової кваліфікації не встановили події або складу злочину» [8, с. 38].

У п. 4 розділу V Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [9] зазначено, що до загальної кількості облікованих у звітності кримінальних правопорушень не включаються правопорушення, кримінальні провадження за якими закрито за підставами відсутності події кримінального правопорушення або відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК України). На нашу думку, зазначена категорія латентності не потребує виокремлення та може бути об'єднаною з другою (за В.В. Лунєєвим) категорією, адже для обох категорій спільним є факт інформування правоохоронних органів про вчинений злочин.

Досить розповсюдженою в кримінологічній літературі є триланкова класифікація, де третій різновид латентності – «погранична латентність» – розуміється як сукупність злочинів, що фактично відбулися, але потерпілі не усвідомлюють цього [10, с. 70].

А.П. Закалюком зазначений варіант класифікації справедливо підданий критиці, адже «деякі із запропонованих груп, зокрема межова латентність, не мають чітких критеріїв виділення» [11, с. 178–179]. Автором запропонований інший варіант поділу латентних злочинів залежно від причин і механізмів їхньої латентизації:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (учинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, у яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, заінтересованого повідомляти про їх учинення.

4. Злочини, факт учинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через ужиття ними спеціальних заходів щодо нерозповсюдження відомостей про згадані вияви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів.

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними в установленому кримінально-процесуальному порядку як кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необгрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину [11, с. 179].

Дещо спрощеною, на відміну від попередньої, є класифікація латентної злочинності, запропонована В.Ф. Оболенцевим: 1) природна латентність – сукупність фактично вчинених злочинів, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо; 2) штучна латентність – злочини, відомі окремим громадянам і посадовим особам, але ні ті, ні інші з різних мотивів не повідомляють про них у відповідні органи; 3) латентність як суміжний стан – злочинні діяння, факт учинення яких став відомий потерпілим чи стороннім особам, але той, хто виявив їх, через неясність ситуації чи неправильну правову

оцінку не повідомляє про це в органи кримінальної юстиції; 4) приховування злочинів від обліку – злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник із різних причин не реєструє виявлений злочин [12, с. 71–72].

Найпростіший із варіантів класифікації й, на нашу думку, найбільш точний, – розподіл на злочини, про вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію (природно-латентні), та злочини, що стали відомими правоохоронним органам, але які в силу різних причин залишилися за межами законного реагування (штучно-латентні).

У кримінологічній літературі щодо цього зазначається, що «прихована частина злочинності утворюється за рахунок злочинів і їх різних сукупностей, які вчинені, але щодо яких не стало відомо правоохоронним органам. Приховувана частина злочинності включає злочини та їх сукупності, що стали відомими правоохоронним органам, але які з різних причин не знайшли відображення в статистиці злочинності» [13, с. 135].

У науковій літературі висвітлено спроби оцінити співвідношення структурних складових латентної злочинності. Так, колективом відділу латентної злочинності та кримінологічного прогнозування НДІ Академії Генеральної прокуратури РФ отримані такі показники розподілу латентних злочинів за джерелами латентності: незаявлена латентна злочинність – 62%; невиявлена – 21%; прихована – 17% [4, с. 148]. Отже, виходячи з наведених вище міркувань щодо доцільності розгляду невиявлених і прихованих злочинів як різновидів штучно-латентних злочинів, природно-латентні злочини співвідносяться зі штучно-латентними як 1,63 : 1. Зауважимо, що йдеться про структуру латентності загальної злочинності.

У ході емпіричного дослідження латентності екологічної злочинності нами також вивчалась її структура, для чого респондентам-експертам пропонувалося визначити, які види латентності найбільш характерні для окремих видів екологічних злочинів. З метою більш деталізованого з'ясування структури латентності в анкеті виокремлювались п'ять основних категорій екологічних злочинів: браконьєрство; незаконна рубка лісу; забруднення довкілля (хімічне, радіаційне, біологічне, побутовими відходами тощо); екологічний вандалізм (знищення або пошкодження об'єктів довкілля); порушення правил охорони надр, незаконне видобування корисних копалин (бурштину, вугілля, піску тощо).

Зведення та подальша статистична обробка отриманих результатів дала змогу отримати такі показники.

Таблиця 2

**Структура латентності екологічних злочинів
(за результатами експертного опитування)**

	Правоохоронним органам факт учинення злочину невідомий, %	Злочин не реєструється з вини правоохоронних органів, %
Браконьєрство	86,7	13,3
Незаконна рубка лісу	65,9	34,1
Забруднення довкілля	82,8	17,2
Екологічний вандалізм	89,7	10,3
Порушення правил охорони надр, незаконне видобування корисних копалин	64,0	36,0

Порушення правил охорони надр, незаконне видобування корисних копалин 64,0 36,0

Висновки. Зазначене вище дає змогу зробити висновок щодо актуальності визначення та ґрунтовного дослідження рівня і структури латентності екологічної злочинності, а також факторів, що її детермінують, з метою подальшого обмеження та нейтралізації зазначених чинників. На нашу думку, у наступних дослідженнях латентності екологічної злочинності задля отримання більш достовірного результату доцільним є залучення до оцінок й інших категорій висококваліфікованих експертів.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. – 1973. – С. 453. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/latentnyj>.
2. Шестаков Д.А. Латентность преступности, вопросы теории / Д.А. Шестаков // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2009. – № 1 (16). – С. 131–141.
3. Иншаков С.М. Исследование криминальной латентности и парадоксы социального отрицания преступности / С.М. Иншаков // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – Иркутск : Изд-во БГУЭП. – 2008. – № 4. – С. 5–10.
4. Максименко И.В. Структура латентной преступности в Российской Федерации / И.В. Максименко // Актуальные проблемы экономики и права». – 2010. – № 1. – С. 148–154.
5. Храмов С.М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия : [монография] / С.М. Храмов ; Брест. гос. ун-т имени А.С. Пушкина. – Брест : БрГУ, 2010. – 169 с.
6. Плешаков А.М. Уголовно-правовая борьба с экологическими преступлениями (теоретические и прикладные аспекты исследования) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право» / А.М. Плешаков – М., 1991. – 42 с.
7. Миннигулова Д.Б. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с загрязнением окружающей природной среды : дисс. ... канд. юрид. наук / Д.Б. Миннигулова. – М., 2002. – 179 с.
8. Лунеев В.В. Объективизация криминологических показателей в системе контроля над преступностью / В.В. Лунеев // Криминологические и уголовно-правовые идеи борьбы с преступностью. – М., 1996. – 235 с.
9. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене Наказом Генерального прокурора України від 17.08.2012 № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
10. Курс кримінології. Загальна частина : [підручник] / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.М. Джужи. – К., 2001. – 388 с.
11. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
12. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев. – Х., 2001. – 185 с.
13. Криминология / [А.И. Долгова и др.] ; под ред. А.И. Долговой. – 3-е изд. – М. : Норма, 2005. – 912 с.

